

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.01 Національного університету
«Одеська юридична академія»
за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора юридичних наук,
професора Батанова Олександра Васильовича
на дисертацію Салей Марини Іванівни на тему
«Конституційна аксіологія в сучасній Україні:
науково-практична парадигма», поданої на
здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне
право; муніципальне право / Національний
університет «Одеська юридична академія», Одеса,
2017.**

Дисертаційне дослідження Салей Марини Іванівни на тему «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма» присвячене вельми актуальним як з точки зору конституційно-правової науки та теорії конституціоналістики, так і практики конституційного будівництва та формування, організації, функціонування та модернізації інститутів конституційного права в сучасній Україні проблемам формування, застосування та захисту конституційних цінностей як фундаментальних, зокрема ціннісних основ сучасного конституціоналізму.

Проблематика ціннісної характеристики конституційного права та сучасного конституціоналізму, що в останні роки набула широкого визнання у загальнотеоретичному дискурсі, є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття конституційно-правової реальності. На цьому шляху виникає комплекс складних та синергетично взаємопов'язаних проблем, що концентруються у питаннях сутності, змісту, функцій, ефективності дії сучасного конституційного права в умовах конституційної модернізації, глобалізації та міждержавної європейської інтеграції.

У цьому контексті актуалізуються проблеми предметної наповненості та зовнішнього вираження конституційного права як цінності, розуміння Конституції як національно-державної цінності, питання про поняття та природу конституційно-правових цінностей, їх співвідношення з цінностями права в цілому, конституційно-правовими нормами та принципами сучасного конституціоналізму, пошуку механізмів та принципів взаємодії у рамках конституційної аксіології конституційних правових цінностей та цінностей конституційного ладу, громадянського суспільства та демократичної державності. Це зумовлює необхідність системних аксіологічних досліджень конституційного права, оскільки вони напряду виходять на проблематику його дії.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що, по-перше, у всіх системах права і правових системах конституційне право як галузь права вважається провідною, пріоритетною, центральною, профілюючою, фундаментальною галуззю публічного права. Конституційне право як одна з профілюючих (первинних) галузей права і єдина в правовій системі України фундаментальна галузь права, має системоутворююче значення не тільки для законодавства, а й в цілому для правової системи.

Тому не тільки нормами та інститутами, а й, насамперед, цінностями конституційного права забезпечується інституційна та функціонально-телеологічна єдність правової системи суспільства як цілісної соціальної системи. Від ціннісного наповнення конституційного законодавства та, відповідно, адекватного відтворення, реалізації, захисту конституційних цінностей в значній мірі залежить якість всіх інших галузей законодавства. У зв'язку з цим особливо актуалізується питання не тільки щодо необхідності практичного виділення, а й пріоритетності конституційних цінностей у правовій теорії та практиці, їх усебічного гарантування та захисту.

По-друге, необхідність визнання, закріплення, гарантування конституційних цінностей зумовлена конституційними перетвореннями в Україні. Прийняття Конституції України не могло не спричинити суттєвих змін в інших джерелах конституційного права. Мабуть не викликає сумнівів, що жодна галузь права не

зазнала таких глобальних змін, як за своєю формою та змістом, так і, особливо, за сутністю, у тому числі в аспекті докорінних перетворень усієї аксіосфери конституційного права. У конституційному праві змінилися не тільки сутність та зміст багатьох інститутів, а й їх склад, завдання та функції. Тому, у сучасних умовах модернізації конституційного права, реформи в сфері прав людини, безпосереднього народовладдя, правосуддя, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою, національної безпеки і оборони, проблематика цінностей конституційного права набуває особливого звучання і значення.

По-третє, Україна поступово набуває рис демократичної правової держави, в якій діє принцип поділу влади, визнається і гарантується місцеве самоврядування. В силу цього, збільшується ціннісний потенціал конституційного права, яке стає основою сучасного конституціоналізму, громадянського суспільства та соціально-правової державності. Ця природна аксіологічна та функціонально-рольова позиція конституційного права пояснюється тим, що будь-яка правова система повинна мати єдиний фундамент, одну фундаментальну галузь. Так, фундаментальність конституційного права, проявляється, перш за все, в тому, що конституційні приписи регулюють і охороняють найважливіші суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення державної і публічно-самоврядної влади, і їх відносини з громадянським суспільством і населенням країни. Норми конституційного права закріплюють основи юридичної організації держави і його відносини з людиною в різних цивільних станах, містять найбільш загальні принципи права, що конкретизуються в принципах всіх галузей права і мають нормативно-регулятивне і юрисдикційне значення, а конституційно-правові відносини мають тенденцію «домішуватися» до відносинам «чужорідної» галузевої приналежності. Конституційне право виконує інтегративну функцію щодо інших галузей права, які не інтегрують, а диференціюють правової матеріал.

Втім у сучасній доктрині конституційного права залишаються нерозкритими ключові питання системного буття цінностей конституційно-правової сфери, дискусійними є питання їх класифікації та форм існування,

центрування та ієрархізації. На дисертаційному рівні проблематика ціннісних характеристик конституційного права, специфіки конституційно-правових цінностей та розуміння Конституції як національно-державної цінності, аксіологічних детермінант конституційно-правової реальності фактично не досліджувалася.

У даному аспекті актуальними залишаються проблеми: що можна вважати конституційно-правовими цінностями, у чому їх функціонально-телеологічне значення та мета; яким чином формуються та діють конституційні цінності; які цінності конституційного права та сучасного конституціоналізму є ключовими для держави та суспільства; за допомогою чого відбувається взаємопроникнення та інтеграція цінностей конституційного права до нормативної сфери конституційно-правової реальності; чи є конституційні цінності безпосередніми правовими регуляторами; які механізми захисту конституційних цінностей є ефективними тощо.

У зв'язку з цим можна зробити висновок про обґрунтованість та безумовну актуальність теми дисертаційного дослідження, обраної М. І. Салей.

Представлена до захисту М. І. Салей дисертаційна робота має на меті найбільш повно та комплексно, через призму конституційно-теоретичного аналізу розкрити особливості та значення конституційної аксіології.

Недостатній ступінь розроблення теоретико-методологічних та конституційно-правових підходів щодо питання конституційної аксіології свідчить про об'єктивну необхідність подальшого дослідження зазначеної наукової проблеми. Ґрунтовне вивчення цієї матерії має не лише теоретико-пізнавальне, але і яскраво виражене прикладне значення, даючи змогу здійснювати пошук ідей та механізмів щодо вирішення питання удосконалення конституційного законодавства в Україні.

Досягнення вказаної мети обумовлює постановку та передбачає послідовне вирішення цілого ряду теоретичних та прикладних завдань, а також напрацювання та перевірку робочих гіпотез, в тому числі шляхом:

- 1) розкриття генезису формування конституційної аксіології;

- 2) формулювання визначення поняття «конституційна аксіологія»;
- 3) виокремлення гносеологічних витоків конституційної аксіології як виду правової аксіології;
- 4) здійснення аналізу методології дослідження конституційної аксіології;
- 5) встановлення ознак конституційних цінностей;
- 6) систематизації конституційні цінності в Україні;
- 7) обґрунтування принципів конституційної аксіології;
- 8) розмежування цінності Конституції України та її цінностей;
- 9) характеристики аксіологічно-функціонального механізму Конституції України;
- 10) внесення пропозицій щодо форм реалізації конституційних цінностей під час здійснення Конституційним Судом України своїх повноважень;
- 11) з'ясування функції конституційної аксіології у процесі конституційного судочинства тощо.

Дисертаційне дослідження М. І. Салей проведене відповідно до теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2016–2020 рр. «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0011U01842) та теми науково-дослідної роботи кафедри конституційного права «Конституційна реформа та модернізація в умовах інтеграційного розвитку України».

В рамках вдало поставлених задач, М. І. Салей сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Так, об'єктом дисертаційного дослідження автор визначає аксіологічну природу та зміст конституційних правовідносин. Предметом дослідження – науково-практичну парадигму конституційної аксіології у сучасній Україні.

Такий комплексний підхід надав дисертанту можливість встановити завдання дослідження та реалізувати їх згідно з планом дисертаційної роботи, дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для конституційно-правової науки і

практики сучасного державотворення і правотворення, організації діяльності та функціонування публічної влади в Україні.

Вдалим компонентом дисертаційної роботи М. І. Салей слід вважати і запропоновану автором методологію дослідження проблем, пов'язаних із здійсненням наукового аналізу теоретичних та прикладних проблем конституційної аксіології в сучасній Україні, а також підготовки та обґрунтування наукових рекомендацій щодо вдосконалення конституційного законодавства. Використані в процесі проведення дослідження методи наукового пізнання надали автору можливість дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для юридичної науки і практики.

Про системність представленого М. І. Салей дослідження свідчить структура дисертації, яка характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми.

Зокрема, як свідчить зміст роботи, в ході наукового пошуку, відповідно до законів формальної та діалектичної логіки, у першому розділі абсолютно правильно розглядається низка питань щодо еволюції ціннісного виміру сучасного конституціоналізму, гносеологічних витоків правової аксіології та формуванню особливого методологічного інструментарію конституційної аксіології.

У другому розділі проаналізовано проблеми визначення дефініції категорії «конституційні цінності», формування системи конституційних цінностей та визначення принципів конституційної аксіології..

У третьому розділі надано ціннісну характеристику Конституції України, визначено її функціонально-аксіологічний механізм та особливі взаємозв'язки конституційної аксіології та діяльності Конституційного Суду України.

Серед висновків, пропозицій та рекомендацій, які містяться у дисертації, слід звернути увагу на низку з них, які мають системоутворююче значення в контексті формування авторського бачення науково-практичної парадигми конституційної аксіології у сучасній Україні.

Зокрема, важливе концептуальне значення має авторська позиція, згідно якої аксіологію слід розглядати як основу конституційної аксіології, що, у свою чергу, є специфічним напрямком пізнання та перетворення конституційної реальності (стор. 12 дисертації).

Автор аргументовано доводить, що аксіологічні підходи до осмислення суспільного буття є стрижневими в теоріях та концепціях видатних мислителів від епохи Просвітництва до кінця XIX ст. Цього часу відбувається ціннісний перехід від державоцентризму до розуміння людини (її прав і свобод) як найважливішої цінності (стор. 17 дисертації).

У цьому контексті не викликає сумніву авторська позиція про те, що зважаючи на відмінність культур, у межах яких формувалися цінності конституціоналізму; різні чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру, зумовлені окремими історичними епохами, та спільний результат – формування системи цінностей, яку очолює людина, її права та свободи, цей широкий хронологічний період можна поєднати в один, перший етап генезису конституційної аксіології (стор. 17–18 дисертації).

У цілому правильним є центральний та визначальний для усієї дисертаційної роботи висновок автора, що конституційна аксіологія – це вчення про формування, застосування та захист конституційних цінностей як фундаментальних, зокрема, ціннісних основ сучасного конституціоналізму (стор. 30 дисертації).

Виходячи з такого розуміння змісту конституційної аксіології та здійсненого у дисертації аналізу науково-теоретичної еволюції її становлення, заслуговує на увагу погляд М. І. Салей на етапи її генезису (стор. 30 дисертації).

Грунтовно аналізуючи концептуальні підходи до розуміння феномену цінності у загально філософському розумінні, М. І. Салей, ґрунтуючись на діалектичній єдності об'єктивного та суб'єктивного елементів її сутності, під цінністю справедливо та аргументовано пропонує розуміти об'єктивно існуючий предмет, явище, стан та процес, який на конкретному етапі соціального розвитку відповідає цілям, інтересам і потребам людини та суспільства, є значущим для

них (стор. 37 дисертації). Саме відштовхуючись від цієї складної природи цінностей, автор пропонує розглядати їх взаємодію, яка є фундаментальною для правової аксіології та розкривається через дихотомію «цінність права» та «цінності у праві» (стор. 37–43 дисертації).

У роботі наявні й інші оригінальні та новаторські за змістом висновки та пропозиції, серед яких, зокрема, варто вказати на:

- висновок, що цінності права є фундаментом конституційних цінностей і тому, як правові ідеали не залишаються лише фактом панівної правосвідомості, а затверджуються у правових принципах, яких закріплено у джерелах права. Конституційні цінності – це волеустановлений акт народу, який сам обрав собі такі фундаментальні цінності, – це базові, основоположні цінності, а тому мають бути у кожній галузі права і кожна галузь права повинна ґрунтуватися на них (стор. 43 дисертації);

- положення про те, що Конституція, як винятковий за статусом і значенням для державності акт та текст, має найавторитетніше загальнообов'язкове значення для держави і права. Саме конституція є яскравим прикладом поєднання дихотомії «правових цінностей» та «цінності права». Адже аксіологічний вимір конституції має прояв в двох аспектах: внутрішньому, в контексті якого вона розглядається як система конституційних цінностей, які знайшли закріплення в її тексті, та зовнішньому, який стосується соціальної цінності самої конституції як цілісного концепту (стор. 46 дисертації);

- висновок, що в межах конституційної аксіології можна виокремити муніципальну аксіологію та антропологічну аксіологію, що концентрує у собі ціннісно спрямовані дослідження конституційно-правового статусу людини та громадянина в Україні (стор. 50 дисертації);

- положення про те, що конституційне право та конституціоналізм у межах ціннісного підходу потрібно розглядати як частину життєвого світу людини, що передбачає реалізацію певних принципів, цінностей і цілей (стор. 52 дисертації);

- аналіз питань щодо методологічних засад конституційної аксіології. Справедливо зазначається, що методологічний базис як дослідницької, так і

практичної діяльності у сфері конституційної аксіології є важливим підґрунтям забезпечення конституційних цінностей, а відтак і удосконалення державно-правових реалій та процесів, у тому числі правотворчої та правозастосовної діяльності, прав людини та громадянина, громадянського суспільства. Він має бути комплексним і різноманітним аби врахувати особливості усіх сфер суспільних відносин, процесів та явищ, що мають аксіологічний характер (стор. 50–67 дисертації);

– положення, згідно якого стабільність конституційних цінностей полягає у тому, що вони мають загальнолюдський характер і пов'язані з необхідністю захисту людської цивілізації, певного рівня культури, свідомості, продовження прогресивного розвитку суспільства (стор. 92 дисертації);

– висновок, що «критерієм систематизації конституційних цінностей є їх природа та цілеспрямованість», відповідно до чого, «схематично вся система конституційних цінностей може бути зображена у пірамідальній формі, на вершині якої буде людина» (стор. 109 дисертації);

– висновок, що до конституційних цінностей належать гуманістичні основи права (гуманізм, свобода, рівність); права людини та громадянина; законність, демократія, верховенство права, що впливають із нормативно-регулятивної суті та нормативно-ціннісного імперативу конституційних норм; процедури формування та здійснення публічної влади, а також її інституційні елементи (стор. 111 дисертації);

– авторське розуміння принципів конституційної аксіології (стор. 116–132 дисертації);

– твердження, що Конституція є основою, фундаментом права у будь-якій державі та формує його аксіологічну парадигму (стор. 144 дисертації) тощо.

Наявність цих та інших висновків та пропозицій свідчить про вдалість постановки мети та завдань, аргументованість висновків, логічну послідовність дисертаційного дослідження М. І. Салей, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставив перед собою дисертант.

Структура дисертаційної роботи М. І. Салей відповідає цілям і завданням дослідження, що дозволило розкрити базові поняття та дати їх визначення, вивести характерні ознаки конституційної аксіології в Україні та показати значення, роль, обсяг та проблеми концептуального забезпечення процесу реалізації та захисту конституційних цінностей, проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні, інституційні та функціонально-телеологічні аспекти та чинники, які обумовлюють необхідність формування науково-практичної парадигми конституційної аксіології у сучасній Україні тощо.

Результатам дисертаційного дослідження М. І. Салей притаманний відповідний рівень наукової новизни, при цьому, положення з різним ступенем наукової новизни містяться в усіх розділах та структурних компонентах дисертації.

Позитивною стороною представленої М. І. Салей роботи є намагання автора сформулювати оригінальні та новаторські дефінітивні конструкції у досліджуваній сфері, враховуючи, що на сучасному рівні розвитку юридичної науки упорядкування, розвиток та вдосконалення понятійного апарату конституційного права – одне з актуальних завдань, що обов'язково потребує вирішення. Розвиток і вдосконалення правових понять означає їх збагачення, уточнення і конкретизацію, заміну старих понять новими, оскільки перші не можуть умістити і охопити істотні властивості реальних відносин конституційно-правової дійсності, що постійно змінюються.

Отримані М. І. Салей під час написання дисертаційної роботи висновки є обґрунтованими, сформульовані положення базуються на значному емпіричному матеріалі. Опрацьована значна кількість наукових праць з обраної теми, а також масив нормативно-правових джерел, що забезпечило високий науковий рівень даного дисертаційного дослідження.

Прикладне значення одержаних М. І. Салей результатів визначається їх спрямованістю на розв'язання актуальних конституційно-правових питань теорії (щодо сутності та змісту) та практики (щодо якості, факторів) конституційної аксіології у сучасній Україні. Автором усебічно висловлені нові судження та сформульовані концептуальні позиції щодо сучасного стану та перспектив розвитку конституційної аксіології у сучасній Україні, показані значення, роль, обсяг та проблеми, які виникають у процесі реалізації та захисту конституційних цінностей, шляхи їх вирішення у контексті зарубіжного досвіду.

Результати, здобуті автором під час написання роботи, можуть бути застосовані: у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень конституційної аксіології; правотворчій діяльності – при удосконаленні законодавства, що регулює правотворчу, правозастосовчу та правоохоронну діяльність; правозастосовчій діяльності – для єдності розуміння та застосування конституційних цінностей; навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників, посібників із конституційного права, викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право України», «Сучасний конституціоналізм в Україні», «Конституційна аксіологія» та у науково-дослідній роботі студентів тощо.

Водночас, як і будь-яке інше дисертаційне дослідження, робота М. І. Салей містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань, зокрема, найсуттєвішими з них є наступні позиції:

1. Справедливо називаючи у системі конституційної аксіології як напрямок сучасних аксіологічних конституційно-правових досліджень муніципальну аксіологію (стор. 50 дисертації), автор практично уникає аналізу муніципального виміру формування, розвитку, реалізації, захисту конституційних цінностей у муніципально-територіальному вимірі, насамперед в аспекті аксіологічної картини муніципального світу у різних теоріях і концепціях місцевого самоврядування (доктринальний аспект) та з точки зору принципів місцевого самоврядування, реалізації муніципальних прав людини, організації та

функціонування територіальних громад, розвитку муніципальної партисипативної демократії (прикладний аспект).

2. Дискусійним є твердження, згідно якого «виражені у конституційно-правовій літературі ознаки можуть характеризувати зміст конституційних цінностей тільки за умови доповнення їх – «легітимністю». Автор стверджує, що «легітимність конституційних цінностей полягає у визнанні громадянами та підтвердженні формально-відображених у конституції принципів, як загальноприйняті соціальні установки, які знаходяться під захистом закону» (стор. 92 дисертації).

На наш погляд, за такого підходу до числа кваліфікуючих ознак конституційних цінностей додається абсолютно суб'єктивістська оцінка, тоді як конституційні цінності (конституція, суверенітет, територія, права людини, національна безпека тощо) мають об'єктивний характер. Сутнісно-субстанціональні, функціонально-телеологічні та інші характеристики конституційних цінностей не повинні залежати від їх визнання чи невизнання окремими громадянами та їх групами. До того ж це суперечить авторським висновкам щодо системи таких кваліфікуючих ознак конституційних цінностей як верховенство в системі правових цінностей, універсальність, історичність, ієрархічність, стабільність. Суб'єктивізм у розумінні фундаментальних конституційних цінностей є вкрай небезпечним, зокрема, його наслідки стали особливо відчутними на сучасному етапі конституційної історії України.

3. У контексті дослідження бажано було б більше уваги приділити проблемам рецепції конституційних цінностей в умовах глобалізації та міждержавної європейської інтеграції. Відповідні питання розглядалися у дисертації вкрай фрагментарно, а висновки зводяться до констатації того, що «конституційні цінності впливають на міжнародно-правові процеси та взаємодію різних держав та міжнародних організацій» (стор. 178 дисертації).

4. Повністю підтримуючи висновок М. І. Салей, що «між конституційною юстицією та конституційною аксіологією існує діалектичний взаємозв'язок» (стор. 204 дисертації) та, в цілому, авторське розуміння ролі та значення

конституційної аксіології та конституційної діагностики у практиці Конституційного Суду України (стор. 184–204 дисертації), вважаємо спірною пропозицію дисертантки щодо «закріплення ієрархії конституційних цінностей у Регламенті Конституційного Суду України» (стор. 186 дисертації).

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними, мають уточнюючий та рекомендаційний характер і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження М. І. Салей.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень автора.

Опубліковані М. І. Салей наукові праці повністю репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні.

Автореферат дисертації М. І. Салей повно та адекватно відтворює основні положення та висновки самої дисертації на тему «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма». Їх зміст і положення, що є предметом захисту ідентичні. І дисертація, і її автореферат виконані з дотриманням вимог сучасного українського ділового мовлення.

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій і встановлені у Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а також основним вимогам чинного законодавства щодо дисертацій та авторефератів дисертацій.

На підставі вище викладеного вважаю, що дисертація на тему «Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему

у формі виробленої цілісної концепції конституційної аксіології у сучасній Україні, а автор дисертації – Салей Марина Іванівна, за результатами і на підставі публічного захисту в установленому порядку, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

Батанов

О. В. Батанов

Батанов О.В.
ПОСВІДЧЕННЯ
про присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук
ім. В. М. Корецького НАН України
10 2017